

811.163.41'373.234

371.3::811.163.41

<https://doi.org/10.18485/kij.2021.68.2.10>**МИЛАН Д. ИВАНОВИЋ***

Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет
(истраживачки сарадник)
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
(докторанд)

Оригинални научни рад

Примљен: 27.10.2021.

Прихваћен: 15.11.2021.

ОБЛИЧКЕ И ЗНАЧЕЊСКЕ ВАРИЈАЦИЈЕ У ЕТНОНИМИМА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА УЛОГУ У УСВАЈАЊУ НОРМЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

На основу грађе исписане из лексикона народа свијета и (општих) енциклопедија, у највећем дијелу рада анализирају се примјери хомонимије и вишезначности, синонимије и творбене варијантности, те паронимије у етнониими српског стандардног језика. Помоћу тако изведених закључака, нарочито оних који се тичу паронимије као битног чиниоца језичке културе, на крају се указује на циљеве који се у настави српског као матерњег језика могу постићи указивањем на све поменуте појаве или, у зависности од процјене наставника, на само неке од њих.

Кључне ријечи: етноними, полисемија, хомоними, синоними, пароними, творбене варијанте, језичка стандардизација, методика наставе српског језика.

1. Увод

При подјели именица на заједничке и властите, старој колико и граматика као лингвистичка дисциплина, граматике српског језика којима се обично користи као уџбеницима не помињу ознаке народа или етнониме. Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2020: 80), нпр., међу властите именице експлицитно убрајају само имена људи и животиња, те имена географских јединица (земаља, градова, ријека, планина итд.) и небеских тијела. И да је посриједи омашка, не би им се могло приговорити јер као посебна тема етноними нису обрађени ни у познатијим

* mipozega@yahoo.com

** Рад је проистекао из истраживања за докторску дисертацију *Етноними у српском језику и србистици: Значење, творба и рјечничка обрада*, која се израђује на Филолошком факултету Универзитета у Београду, под надзором проф. Р. Драгићевић, као ментора, те проф. А. Милановића, проф. М. Шћепановића и вишег научног сарадника Н. Ивановића, као чланова комисије.

ономастичким синтезама на свјетским језицима, енглеском (Несел 1992; Ван Лангендонк 2007) и руском (Бондалетов 1983; Мадијева/Супрун 2016), чак ни у монографијама које су током посљедњих година објављиване на тему ономастике само једног језика, нпр. финског (Аинијала и др. 2016).

За одговор на питање спадају ли онда етнимици у властите именице ирелевантно је, наравно, што се они означавају термином који садржи суфиксоид *-оним* (према стгрч. *ὄνομα* 'име'), јер исти суфиксоид садрже термини фитоним и зооним, под којим се подразумевају називи биљних и животињских врста, дакле заједничке именице, а ирелевантно ће бити и што се пишу великим почетним словом, будући да у неким језицима и њиховим правописима одговарајућа конвенција није таква (уп. нпр. рус. *сербы* 'Срби'). За тврдњу да су етнимици именице на међи властитих и заједничких, како мисли аутор ових редова, неопходни су дакле солиднији аргументи, од којих су неки, у првом реду граматички, као што је канонски статус номинатива множине (Срби умјесто Србин, као код осталих именица), већ излагани (в. Ивановић 2021а).

Најсолиднији би, дакако, били семантички аргументи, али се они не могу изложити одједном, па ће се првог међу њима – што би био став да етнимици нису „семантички празни”, као што се каткад тврди – овдје само дотаћи у наредном поглављу, док ће други али не и посљедњи семантички аргумент – што би био став да се облике и значењске варијације етнимима укрштају на начин који није својствен ни заједничким ни властитим именицама – бити главни предмет редова који слиједе. Примјери тих варијација, па и начини на које им ваља приступати у лексикографији и нормативистици, разматраће се у поглављима од трећег до седмог, док ће се о приликама да се ти примјери примијене у методици српског као матерњег језика расправити у завршници рада.

Као извор грађе при томе ће служити лексикони народа свијета (ЛНС 1984; ЛНС 2001) и (опште) енциклопедије – Просветина (МПЕ) и Лексикографског завода „Мирослав Крлежа” (ЕХЛЗ). Укупност етнимима (у српском стандардном језику) називаће се етнимицијом, њихов попис уређен на ма који начин етнимицијом, а (ономастичка) дисциплина која се њима бави етнимицијом. Етнимици се овдје схватају најшире могуће – не само као ознаке разних етничких колектива (народа, племена и племенских савеза) него и као ознаке регионалних група (због чега ће се разматрати и називи типа Војвођанин и Црногорац). Остали ономастички термини употребљаваће се према рјечнику *100 ономастичких термина* (СОТ), осим термина демоним,¹ који се овдје дефинише као назив држављанина, тј. припадника одређене нације у смислу политичке, грађанске заједнице или демоса (према стгрч. *δῆμος*), наспрам нације у смислу

¹ Угледајући се вјероватно на америчку лингвистику, Ђ. Оташевић термин демоним наводи као истозначницу термина етник 'назив становника одређеног насеља, краја, земље, континента'. Таква употреба, међутим, није међународно прихваћена, као – уосталом – ни употреба термина етник. Према Попису основних ономастичких термина (ООТ) Међународног вијећа ономастичких наука (енгл. *International Council of Onomastic Sciences*, скр. *ICOS*) оптималан је описни термин житељски назив.

етноса (према стгрч. ἔθνος) или народа у ужем смислу, тј. заједнице засноване на атрибутима културе, првенствено језику.

2. Да ли су етноними семантички празни

Макар један етноним засигурно није без икакве семантике. Изразита разведеност творбене парадигме, фразеологије и асоцијативног потенцијала етнонима Срби (в. Ристић/Лазич-Коњич 2016) јасно показује да је семантика дотичне именице, баш напротив, врло богата. У нашој етнонимији она је, међутим, положена централно, због чега се за остале етнониме, посебно оне који се налазе на периферији истог фонда, не би могло констатовати исто. Не би се, ипак, могло констатовати ни да су „семантички празни”. Истина је, нпр., да ознаке Фламанци и Валонци у српском језику, за разлику од француског и низоземског, не конотирају малтене ништа, али је такође истина да (осим архисеме 'национална/регионална група људи', која садржи значење свих етнонима) денотирају макар двије компоненте: упореднолингвистичку ('германског/романског поријекла') и географску ('чија већина живи у Краљевини Белгији'). На основу управо тих компонената наведене се ознаке, наиме, укључују у односе хипонимије – као ознаке које су значењски подређене општијима Белгијанци (и Европљани), те Германи/Романи (и Индоевропљани), па и као ознаке које се међусобно односе као кохипоними². Укључују се оне, штавише, и у односе антонимије (замисливи су, нпр., искази типа *У актуелној влади Фландрије он је једини нефламанац*)³, док између антропонима и топонима не постоје ни хипонимски ни антонимски односи.

Број денотативних компонената етнонима у које су упућени поједини говорни представници сваког језика, па и српског, варира – и то да напоменемо – зависно од њиховог образовања, али се исто може констатовати за фитониме и зоониме: „Хијерархијска организација појмова у нашем мишљењу често нам омогућава да неке појмове познајемо само на основу места које заузимају у систему. Тако, рецимо, многи знају да је ровац врста инсекта и ништа више од тога, или да је манго врста јужног воћа и ништа више од тога” (Драгићевић 2010: 294). Аналогно томе, и лице које не располаже информацијом да су Фламанци и Валонци индоевропски народи германског, одн. романског поријекла, па ни информацијом да је махом ријеч о Белгијанцима, наслућује да су у питању неке западноевропске заједнице, што му је сасвим довољно да припаднике тих заједница замисли, више или мање оправдано, као доста цивилизованије, имућније и напредније од Срба (в. Богдановић 2015). Према томе, код већине говорних

² Уп. дефиницију *Valonci* 'stanovništvo francuskoga govornog jezika – za razliku od Flamanaca – u J Belgiji (3,3 mil. pripadnika) te S Francuskoj' (XII).

³ Уп. цитате којим је у РНПМ посвједочена употреба следећих лема: нецрногорац, несрбин, нерус, нејеврејин.

представника српског језика и периферне зоне етнонимије посједују како минималну денотацију тако и минималну конотацију.

Док се не укаже на остала семантичка обиљежја етнонимâ, и ова – вјерујемо – омогућавају да се односи попут полисемије и синонимије у етнонимији разматрају макар условно – као „полисемија”, „синонимија” итд. Зато употребу одговарајућих термина при описивању и објашњавању примјера у наставку треба примати искључиво као радну, као рјешење којем се прибјегло привремено, док се у предстојећим радовима не тестирају хипотезе повезане са осталим аспектима етнонимског значења.

3. Примјери хомонимије и полисемије

И више него у лексцици хомонимија је у етнонимији рубна појава. Једва да се из грађе, другим ријечима, може исцрпсти покоји примјер случајне обличке подударности попут потпуних хомонимâ (или хомографâ?) Јао¹ (Вајао) 'народ Банту групе који насељава Малави, Танзанију и Мозамбик', Јао² (Зао) 'група народа који претежно живе на сјеверу Вијетнама и на југу Кине, у провинцијама Хунан, Гуангдунг и Гуангси', Јао³ 'малобројно индијанско племе Кариби групе које насељава углавном Француску Гвајану' (ЛНС 2001). Будући да су посриједи ареално удаљени народи чији језици, уз то, припадају различитим породицама, незамисливи су говорни контексти у којим би се наведена имена употребила напоредо, те нема ни потребе да се она нормативно раздвозначавају⁴, нпр. творбеним средствима (в. поглавље 7). Једини контекст у којем се наведена имена ипак јављају заједно јесу етнонимикони лексикографских публикација, а ту је за разликовање ионако сасвим довољан поступак нумерисања лема, који се примјењује и иначе, па и у ЛНС 2001.

У случају етнонимâ што упућују на различите заједнице између којих постоји било какав континуитет, па макар и територијални, не може се говорити о хомонимији. Понајбољи примјер овакве полисемије било би име Пруси. Њега су, наиме, првобитно носила балтска племена између Њемена и Висле, о чему свједоче још Баварски географ (IX в.) и арапски путописац Ибрахим ибн Јакуб (X в.). Пошто су, међутим, у другој половини XIII в. без успјеха организовала устанак против Тевтонског витешког реда, та су племена великим дијелом истријебљена, да би остатак био покрштен и поњемчен постепено, током наредна четири стољећа (Станишић 2006: 121). Отуда у новом вијеку име Пруска упућује на њемачку земљу, одн. посјед бранденбуршких кнежева. У доба краља Фридриха I (1701–1713) исто се име, штавише, протегло на све бранденбуршке посједе, одн. цијелу државу, с Берлином као центром. Између 1815. и 1871. око те ће се Пруске окупити све остале њемачке држав(и)це осим Аустрије, а и након њиховог уједињења у Њемачко Царство Берлин ће све вријеме бити водећи (Кларк 2006).

⁴ В. Ивановић 2021б.

Према томе, када се за Ота фон Бизмарка, „гвозденог канцелара” пруске, одн. њемачке владе (1862–1890), каже да је био и остао Прус, никако се не мисли на традицију оних Пруса о којим су писали Баварски географ и Ибрахим ибн Јакуб. За те би Прусе, прецизности ради, требало употребљавати назив стари Пруси, као што се и чини у једној новијој историји прибалтичких земаља (Норт 2015). И тада би, ипак, ваљало наглашавати да између тих Пруса и оних „правих”, „модерних”, на које прво помислимо кад видимо или чујемо дотично име, нема ни етничког ни језичког континуитета какав одликује нпр. Грке (са старим Грцима или Хеленима).

Други, мање типичан примјер полисемије у етнонимији јесте име Саксонци, које је испрва упућивало на германски племенски савез на самом сјеверу некадашње Западне Њемачке, између Лабе и Рајне. Дио тог становништва доселио се у V и VI в. са Англима и Јигима у Велику Британију, утемељивши потом краљевине Весекс, Сасекс и Есекс, те стопивши се још касније у енглески народ (Тод 2004: 202–210). Каткад се ти Саксонци код нас називају Сасима, именом по којем су ипак познатији⁵ рудари довођени у средњовјековну Србију и Босну од средине XIII в. из разних⁶ њемачких крајева.

Пошто су у другој половини IX в. у франачкој држави саксонски господари добили војводску титулу, та се титула стољећима преносила с једне династије на другу, све до 1423. г., кад је доспјела до грофова од Мајсена. Тако је домовина старих Саксонаца постала Доњом Саксонијом, док се ново војводство почело називати Горњом Саксонијом, а онда и Саксонијом (Арнолд 1991: 251–252). Као „колијевка реформације”, управо је та Саксонија међу протестантским држав(и)цама њемачког народа касније стекла првенство, али је услед погрешних избора стране у низу ратова, и у Тридесетогодишњем (1618–1648), и у пруско-аустријским (XVIII в.), и у Наполеоновим (1803–1815), најприје изгубила такав статус, а на крају, на Бечком конгресу, и преко три петине раније површине (Гаљардо 2013; Аткин и др. 2011).

Када је, дакле, своје збирке народних пјесама Вук објавио „у штампарији Брејткопфа и Ертла” (1823–1824), у Лајпцигу, као пословном средишту Краљевине Саксоније, та је држава била сведена на сам југ некадашње Источне Њемачке. Између њених житеља, (модерних) Саксонаца, и племена по којим је та држава названа није било више никаквог територијалног континуитета. Али је било континуитета управе, а дјелимично – с обзиром на учешће разних старих Германа у етногенези цијелог њемачког народа – и етничког континуитета. Зато

⁵ У МПЕ се, нпр., у чланку о Англосаксонцима имена Саксонци и Саси употребљавају напоредо, али се у чланку о Сасима описују једино наши средњовјековни рудари.

⁶ На ту је чињеницу мислио и П. Ивић кад год би етноним Саси обиљежио било наводницима било прагматичким маркером тзв., сугеришући да је ријеч о неправом употреби, тј. употреби мимо основног значења. В. нпр. чланак у Историји српске културе: „У рударству, којим су се у оно време бавили насељени Немци, тзв. Саси, преовлађивали су немачки изрази” (1994: 44), те поглавље у Прегледу историје српског језика: „Вероватно негде у XV век пада и нестанак немачког дијалекта којим су у српским земљама говорили рудари ‘Саси’, досељени из немачких рударских насебина у Карпатима, на тлу тадашње Угарске” (1998: 75–76).

је раздвозначавање одредбом стари, за првобитне Саксонце, у овом случају колико нужно толико и утемељено.

У српској етнонимији чешћи су примјери полисемије који се развијају помацима на основу инференцијалне семе⁷ (§ 1), одн. диференцијалних сема, које могу бити конотативне, као што су предрасуде о нарави (§ 2), или денотативне, као што је језик (§ 3). Свим тим примјерима заједничко је, међутим, што ниуколико не припадају ономастичком, него апелативном фонду, а уз то – и што нису системског карактера. Маркирани су или регионално, као етноконфесионални или етнопрофесионални називи који настају помацима на основу инференцијалне семе (§ 1), одн. изразитом експресивношћу, као карактерни називи који настају метафором, на основу конотативне семе (§ 2). Обје врсте примјера ограничене су, осим тога, на мали број етнонима. Регуларији су једино примјери који настају метонимијом, на основу денотативне семе, али и они остају везани за само један језички варијетет – ђачки жаргон (§ 3).

(1) Влах 'припадник етничке групе православне вјере и посебног дијалекта старорумунског језика која је сада настањена у сјеверноисточној Србији': влах подр. покр. '1. православац (за католике и муслимане); хришћанин (за муслимане). 2. сточар'; Шокац 'припадник етничке групе католичке вјере и икавскоштокавског говора која је настањена у сјеверној Босни, Славонији, Барањи и Бачкој': шокац подр. покр. '1. католик (за православце). 2. ратар' (РМС; РСЈ)

(2) Византинац/Бизантинац 'човјек из Византије': византинац/бизантинац 'сплеткар и сл.'; Цинцар(ин) 'припадник цинцарске народности': цинцар(ин) 'шкртац и сл.'; Циганин 'припадник циганске народности': циганин 'у пренесеном смислу' (ПМСХ)

(3) француз ђач. 'наставник француског језика' (РСЈ)

4. Примјери синонимије

Етнонимију синонимија карактерише маргинално, опет и више него лексику: Цинцари или Аромуни, донекле и Цигани или Роми. За разне народе у српском језику, наравно, постоје и називи својствени неформалним варијететима, тј. народском регистру, разговорном стилу и омладинском жаргону или сленгу, али су ти називи изразито експресивни, па се (макар у ужем смислу) не могу одређивати као синонимни. Најчешће су етимолошки прозирни, одн. мотивисани, и то предрасудама, више или мање искуствено заснованим, о припадницима датих народа – обично (из перспективе нашег колектива) несвакидашњим појединостима њихове околине (§ 4), изгледа, одн. расе и одјеће (§ 5–6), те понашања, одн. исхране и говора (§ 7–8). Готово сви спадају у пејоративе; мелиоративним се (строго гледано) може сматрати само један (§ 9).⁸

⁷ В. Ивановић 2021в: 320.

⁸ Да не би било пренагљених закључака, наглашавамо да је баш тако и у руском језику: једини мелиоративни етноним јесте братушки, којим се од последње четвртине XIX в. и руског савезништва у рату с Турцима означавају Срби и Бугари (Гришченко 2015: 131–132).

(4) локвар 'Американец' (према бара, локва шатр. '(Атлантски) океан'; РЖА); банапа 'припадник негроидне расе; Афроамериканец' (РЖГ)

(5) жути, жућа, жућа 'припадник монголоидне расе, Кинез'; црња, црнчуга 'припадник негроидне расе; Афроамериканец' (РЖА; РЖИ; РЖГ)

(6) ватерполиста 'Албанац' (због кечета; РЖА; РЖИ; РЖГ); б(ј)елокапа, б(ј)елокапац, б(ј)елокапић 'Албанац' (РСА); б(ј)елогаћа, б(ј)елогаћан, б(ј)елогуњац 'Албанац; Бошњак' (РСА); црногуњац, црновунац 'Влах (полуномадски сточар)' (Радић 2020: 118–119)

(7) жабар, жабојед, жабождер, мачкар, мачкојед, мачкодер, макаронац, макаронаш, макаронија 'Италијан' (РСА); сланинар 'Војвођанин' (РЖА)

(8) дигић 'Италијан' (према млет. 1. л. јд. през. *digo* 'кажем'; ХЛП); ђетић 'Црногорац' (према јот. ијек. изг. им. д(ј)етић 'јунак', али и 'момак, мушкарац уопште'; РЖИ; РСА)

(9) баћушка 'Рус' (према рус. фам. ословљавању 'пријатељу, драги', изв. 'оче'; РСР)

5. Примјери творбене варијантности

Иако се „крystalизација” језика српске писмености углавном извршила до међуратног доба (Ивић 1998), у етнонимији је немали број обличних двојстава разријешен релативно скоро. Етноним Италијани, нпр., за данашњи стандарднојезички статус избориће се тек након Другог свјетског рата, у вријеме италијанско-југословенског спора око Трста и његове околине (Предић 1952: 267).⁹ Иако су покрајине Алзас и Лорена Француској враћене још Версајским миром (1919), чак и ПМСХ као нормативне биљежи једино варијанте Елзашанин и Лотаринжанин, настале према њемачким предлошцима.¹⁰ Двојство Литванац : Литвац (ПМСХ) разријешено је у корист првог парњака тек у вријеме распада СССР-а (1988–1991), па у рјечнику ПСЈ стоји само Литванац.

Неки етноними пак нису стандардизовани – може се рећи чак и ако се занемаре варијанте својствене загребачкој стандардизацији (Арменци : Јермени, Румуњи : Румуни, Швицарци : Швајцарци, Шпањолци : Шпанци) – ни до данас. Јасно је, нпр., да се у именовану аутономне заједнице на сјеверозападу Шпаније изобичајно (прилагођени) самоназив Галези (МПЕ), као и шпанским изговором посредоване варијанте Гаљеги¹¹ и гаљешки (нпр. ~ језик), које као једине налазимо у ЛНС 1984, а као алтернативне у ЕХЛЗ. Али није јасно који пар треба сматрати стандардним – да ли облике Галисијци и галисијски, које као једине налазимо у ЛНС 2001, али и у најрецентнијим публикацијама Катедре за иберијске

⁹ До тада су се живо употребљавале и народска варијаната Талијан и књишка варијанта Италијанац, о чему данас вјерно свједочи говорна пракса у Гласу Црногорца који је током окупације 1941–1943, отприлике недељно, издавао Италијански цивилни комесаријат. У само једном броју тог цетињског листа (од 25. маја 1941) забиљежено је, нпр., двапут Италијан, једном Италијанац, девет пута италијански и шест пута талијански.

¹⁰ Данас је, према француским предлошцима наравно, стандардно Алзашанин и Лоренац (в. нпр. Гудурић 2017: 93), како је наш најцјенији нормативиста савјетовао још прије пола вијека (Пешикан 1958).

¹¹ И да се није изобичајно, морао би бити одбачен као несистеман, јер се друга палатализација у номинативу множине именица мушког рода рефлектује готово досљедно (уп. тренинг : тренинзи). Можда управо због тога МПЕ, биљежећи и облик Гаљегоси, задржава наставак шпанског предлошка.

студије на Филолошком факултету у Београду (Кузмановић-Јовановић 2020), да ли облике Галицијци и галицијски, који се регуларно изводе од имена Галиција, кодификованог Матичиним правописом (ПСЈ).¹²

Поред наведених примјера – код којих је очигледна варијација у коријену, изазвана вишеструком позајмицом (из двају неблискородних језика, какви су њемачки и француски у Алзасу и Лорени, или из једног националног и једног регионалног, какви су шпански и галисијски у Галисији) – чести су, и још чешћи, примјери код којих до варијације долази у суфиксу. У оба наша лексикона народâ свијета (ЛНС 1984; ЛНС 2001) и у МПЕ лема је, нпр., Фризи, ЕХЛЗ такође даје облик Фризи, а као алтернативни и Фризијци, док се В. Станишић (2006) колеба између варијаната Фрижани и Фризијци. Првом се, нпр., користи кад набраја племена поменути у Тацитовој Германији (113), а другом кад илуструје ареалнолингвистичке везе Ингвеона или Ингевона (Фриза, Англа и Саса) с Прусима и Словенима (121). Језик је код свију фризијски, вјероватно стога што би *фриски за неупућене било непрозирно.

Слична, такође неразријешена варијантност карактерише и имена Карели (ЛНС 1984; ЛНС 2001; МПЕ) : Карелци (ЕХЛЗ) : Карелијци (ЕХЛЗ) 'угрофински народ који као стариначки али мањински насељава руску републику Карелију (а као регионална заједница и финске покрајине Сјеверну и Јужну Карелију)' и Манџури (ЛНС 1984; ПМСХ) : Манџурци (ЛНС 2001; МПЕ; ЕХЛЗ; ПСЈ) 'тунгуски народ који као стариначки али мањински насељава сјевероисточну Кину, некадашњу Манџурију'.

6. Примјери паронимије

Иако би се опозиције Фризи : Фрижани/Фризијци и Карели : Карелци/Карелијци могле раздвожити тако да први члан буде у служби етнонима, а други у служби житељског назива (нпр. Рус Карелац 'Рус, дакле некарел, из Карелије'), за таквим нормативним поступком нема (довољно) потребе, будући да је ријеч о релативно малим и неутицајним народима и покрајинама, које ријетко помињемо. Међутим, у случају великих и утицајних држава и народа, које често помињемо, који су стога у нашем уму и језику – речено когнитивнопсихолошком терминологијом – врло истакнути, постоји потреба за раздвојачавањем, па до њега и долази (§ 10–11).

(10) Индијац 'становник Индије', уп. Индус; Индус 'припадник народа индоевропског порекла настањеног претежно у Индији', уп. Индијац (ПСЈ)

¹² Иако се шпанско /c/ испред /e/ и /i/ у српски језик систематски преноси безвучним пискавцем (Сервантес, Валенсија), ПСЈ као „традиционални изузетак“ прописује облик Галиција, мада се тиме свјесно доприноси хомонимији са именом бивше хабзбуршке круновине коју су 1945. г. Украјинска ССР и Пољска преполовиле на источни дио, са средиштем у Лавову, и западни дио, са средиштем у Кракову.

(11) Арабљанин 'припадник народа који живи на полуострву Арабији', уп. Арапин; Арапин 'припадник семитских народа који насељавају полуострво Арабију, југозападну Азију и северну Африку', уп. Арабљанин (РСЈ)

Индијци су, дакле, све становништво Индије, сви њени житељи, и а сви њени држављани (мада ту подударност није потпуна), без обзира на поријекло, језик и вјеру, док се под Индусима подразумева само индоаријско становништво. Другим ријечима, именицу Индијци ваља употребљавати као житељски назив и демоним, а именицу Индуси као етноним. Отуда се и у МПЕ (I: 877, III: 821), нпр., наглашава да су међу Индијцима „свих језика и верских група” најмасовнији Индуси, који (обично) говоре хиндијем, пишу деванагаријем и исповиједају хиндуизам, те да „затим долазе” индијски муслимани и Дравиди.

Пар Арабљани : Арапи ваља тумачити исто, одн. код њега, према ријечима М. Пешикана (1958: 205), „постоји семантичка диференцијација: Арабљани живе само у Арабији, а Арапи и ван ње (уп. однос Србин : Србијанац)”. Зато се и у МПЕ (I: 104–105, 106–107), нпр., о Арапима раног средњег вијека – када су њихове земље биле „економски најразвијеније и културно најнапредније”, дакле прије него што су водећу улогу у муслиманском свијету преузели Турци Селџуци, а затим Турци Османлије – говори као о Арабљанима. Центар ширења тада им је била управо Арабија.

Сличне су и такође врло актуелне опозиције Казахстанци : Казаси, Киргистанци : Киргизи, Узбекистанци : Узбеци, Туркменистанци : Турмени, Тацикостанци : Тацици. У свим средњоазијским државама – бившим совјетским републикама чија су имена изведена од другог члана наведених парова (дакле етнонима), да би онда послужила за извођење првог члана наведених парова (дакле демонима и житељских назива), настањен је, наиме, и знатан број људи који, као казахстански Руси, не припадају тзв. титуларном народу. Отуда је разликовање на које је овдје указано и те како индиковано, макар у пару Казахстанци : Казаси.

Од свих таквих опозиција актуелнија је ипак Авганистанци : Авгани/Авганци. Док РНРС и ЛНС 1984 након леме Авганистанци/*Афганистанци* као њену варијанту наводе и Афгани, одн. Афганци, ЛНС 2001 тај пар обрађује боље – као парониме. Име Авганци даје само релативној већини авганистанског живља, тј. заједници која код нас носи и име Паштуни, према интернационалном изговору, или Пуштуни, према домаћем, народском, или Патани, према индијском (ЕХЛЗ). Што се тиче глотонима авганистански/*афганистански* језик (РНРС), њега не треба ни разматрати; тај је језик етнички, а тек онда национални, те се мора називати афгански/авгански или пашто/паштунски (в. нпр. Станишић 2006: 43). Ни етноним Афгани у стандарду, рекло би се, није одржив, јер се тако назива, додуше написана малим поченим словом, и авганистанска валута (ЕХЛЗ). У МПЕ је, међутим, Афгани, одн. афгани и име народа и назив валуте.

Мање је пак основана опозиција Азербејџанци : Азери. Раздвоначавање тих именица може се, наиме, и аргументовати и контрааргументовати. Разлог „за” била би чињеница да је народ о којем је ријеч масовнији у Ирану него у

самом Азербејџану, док би разлог „против” била чињеница да се иранска покрајина у којој је тај народ концентрисан назива исто – Азербејџан (ЕХЛЗ). Отуда и у ЛНС 2001 и у МПЕ налазимо једино Азербејџанци, док у ЕХЛЗ (уз Азербајџанци) налазимо и Азери, али само као алтернативу (језик је искључиво азербајџански).

7. Примјери накнадног раздвозначавања

Могло би се, дакле, рећи да је паронимија у етнонимији најзначајнија у случају држава чије је становништво етнички изразито мјешовито, као у Индији, Авганистану и Казахстану, те у случају народа који, као Арапи (и Срби), живе у више држава. Међутим, раздвозначавању творбеним средствима, тачније варијацијом суфикса, каткад прибјегавамо и независно од односа народ : држава, одн. етнос : демос. Два су таква неспорна пара. У првом су чланови извјесно истокорјени (§ 12), па је посриједи право паронимско раздвозначавање, а у другом је истокорјеност дискутабилна (§ 13), па се раздвозначавање (макар за сада) не може назвати паронимским. Помишља се, наиме, да име Аварци потиче од имена Авари, те да је други народ учествовао у етногенези првог, али доказа који би такве претпоставке поткријепили још нема довољно (Магомедов 2005). У трећем пару чланови су пак извјесно неистокорјени (§ 14), па је раздвозначавање, мада само подсећа на паронимско, обавезно.

(12) Асиријци 'народ претежно хришћанске вјере и новоарамејског језика чија је већина до ратова у Ираку и Сирији живјела у те двије земље сматрајући себе потомством древних Асираца' (ЛНС 2001; Ханиш 2015) : Асирици 'народ Асирије, веома моћне државе старог вијека чије је средиште било у средњем току Тигра, а главни језици акадски, као књижевни, и арамејски, као народни' (МПЕ; ЕХЛЗ)

(13) Аварци 'највећи међу неколико кавкаских народа који живе у руској републици Дагестану' (ЛНС 2001; МПЕ; ЕХЛЗ) : Авари 'номадски народ алтајског поријекла који је у раном средњем вијеку господарио цијелом Панонском низијом, ратујући у племенском савезу са Словенима против више народа, укључујући Византинце, све док њихов каганат није уништио Карло Велики' (МПЕ; ЕХЛЗ)

(14) Хазарејци (ЛНС 2001) / Хазаријци (ЕХЛЗ) / Хазарци (Ивановић 2021б) 'иранојезични народ шијитске вјере и мјешовитог поријекла чија је већина настањена на планинама средишњег Авганистана, у тзв. Хазарацату' (Вемсани 2015) : Хазари 'туркојезични народ који је од средине VII до средине X в. на степама између Дњепра и Урала држао моћан вишевјерски каганат бавећи се, између осталог, међународном трговином' (МПЕ; ЕХЛЗ)

8. Закључне ријечи и методичке препоруке

Примјери разних обличких и значењских варијација у етнонимији српског стандардног језика немају ни исту расподелу ни једнак значај. Синонимије строго гледано углавном нема, као ни хомонимије, док је полисемија мале заступљености и још мање важности; и у примјерима гдје је заступљена она се неутралише раздвозначавањем (стари Пруси, стари Саксонци). То је одлика која

етнониме приближава (осталим) именима, тачније њиховом прототипском језгру, удаљавајући их од (апелативне) лексике, у чијем систему као централни механизам организације функционише управо полисемија (Гортан-Премк 2004).

Обратно је што се тиче творбене варијантности и паронимије. У етнонимији српског стандардног језика те су појаве заступљене колико и у (апелативној) лексици, ако не и више, али са знатно већом важношћу за језичку културу. Наиме, док стандардизација парова типа народни : народски као творбених варијаната или паронима представља не само нормативни проблем (в. нпр. Ковачевић 2016) него и проблем учења језичког стандарда (в. нпр. Драгићевић 2012), стандардизација парова типа Индијци : Индуси, Казахстанци : Казаси, Авганистанци : Авганци доноси и политичке импликације, а стога и посебну одговорност учесника у нормирању и настави матерњег језика. Пошто међу антропонимима типа Драган, Драгиша, Драгоје и Драгутин или топонимима типа Београд и Бјеловар нема ничега сличног паронимији, изразит значај паронимије јесте одлика етнонима која тај рјечнички слој удаљава од (осталих) имена, тачније њиховог прототипског језгра, приближавајући га (апелативној) лексици.

Према томе, из аспекта којег се држао овај рад, етноними заиста јесу рјечничке јединице на међи, те нису препоручљиви као грађа за опримијеравање обличких и значењских варијација и начина на које се те варијације укрштају у језичком систему. Значајна је, ипак, образовна улога коју горенаведени примјери могу одиграти у постизању међупредметних корелација, и то с наставом историје (Саси : Саксонци, Арабљани : Арапи, Асирци : Асиријци, Авари : Аварци), потом страних језика, какви су енглески и њемачки (Саксонци и Пруси), француски (Алзашани и Лоренци) и шпански (Галисијци), а највише с наставом географије.

Највећа је, наравно, образовна улога коју ту примјери могу одиграти унутар самог предмета, како у области науке о књижевности (Хазари : Хазарци), тако и у лингвистичкој области, нпр. при расправи о питању које често занима све ученике: да ли нам је (био) потребан житељски назив Србијанац. Паралеле анализирани у овом раду употребљиве су, дакле, у дискусији која се отвара поводом става да дати назив „није баш био неопходан, пошто за све друге народе на Земљиној кугли постоји само по један етник и један придев” (Клајн 2001). При томе ученицима, дакако, ваља напоменути и да се дати назив „употребљава углавном ван ужег дела Србије, те да ће „мало који Србијанац себе тако назвати” (СТИЈОВИЋ 2015: 140), а нарочито „да се вредносни суд о неком језичком елементу не може утврђивати само на основу његове сагласности са утврђеном граматичком нормом и постојећим језичким моделима, већ да се у обзир мора узети и социолошко-психолошка [психосоцијална?] компонента, како оних који говоре тако и оних (о) којима се говори” (НИКОЛИЋ 1998: 14–15).¹³

¹³ Аутор би, ако му се дозволи, дао и једну личну опаску. С обзиром на збивања која су Балканско полуострво, а посебно Црну Гору карактерисала током деценија што су минуле откако су цитиране ријечи и написане, примјереније би било „онима који говоре” дати предност у односу на „оне (о) којима се говори”. Јер кад Срби ван Србије, посебно из Црне Горе, употребљавају назив

На питање коликим се бројем наведених примјера које врсте ваља користити у настави српског као матерњег језика, одговор зависи од процјене самог наставника, одн. од његовог приступа примјени начела индивидуализације образовања. У сарадњи с даровитијим и зрелијим ученицима наведени ће се примјери примјењивати прије него са онима који то нису, а у специјалним, филолошким одјељењима и одјељењима друштвено-језичког смјера гимназије шире него у одјељењима природно-математичког и општег смјера гимназије, те средњих стручних школа.

Од истих фактора зависи и како ће се разговарати о наведеним примјерима. Ако наставник процијени да је за ученике презахтјевно поимање етнонимâ као рјечничког слоја на међи именâ и (апелативне) лексике, онда ће их обрађивати као имена, а њихове односе као „хомонимију”, „полисемију” итд. (а не хомонимију, полисемију итд.). Ако пак процијени да су етнонимичке лекције прилика да се схвати како су граматичке категорије релативне, онда ће ученике помоћу пробраних етнонима подстицајно усмјеравати да сами установе особине које ове именице чине заједничким, одн. властитим. Тако ће се у исти мах разјаснити како су ученици усвојили дефиниције граматичких категорија – на нижем нивоу препознавања (речено терминологијом Блумове таксономије) или на вишем нивоу разумијевања и примјене.

ИЗВОРИ

- ЕХЛЗ:** *Hrvatska enciklopedija*, <<https://www.enciklopedija.hr/>> 21.10.2021.
- ЛНС 1984:** Р. Vlahović, *Narodi i etničke zajednice sveta*, Београд: Вук Караџић.
- ЛНС 2001:** М. Недељковић, *Лексикон народа света: Човечанство 2000*, Београд: Српска књижевна задруга – Службени лист СРЈ.
- МПЕ:** Мала енциклопедија, I–III, Београд: Просвета, ⁴1986.
- ООТ:** *List of Key Onomastic Terms*, <<https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/>> 21.10.2021.
- ПМСХ:** *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1960.
- ПСЈ:** *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, ²2010.
- РЖА:** Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона*, Београд: Цептер, ²2005.
- РЖГ:** В. Gerzić, *Rečnik srpskog žargona*, Београд: [лично издање], 2012.
- РЖИ:** Р. Imami, *Beogradski frajerski rečnik*, Београд: NNK International, ³2007.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.

Србијанац – умјесто етнонима Србин, који им се за становнике Србије одозго наметао све до лани – заправо више мисле на њима особито важно лично, непоколебљиво српско одређење, а мање на границу која их евидентно раздваја од грађана Србије.

- РНРМ:** Ђ. Оташевић, Мали речник нових речи, Београд: Алма, 2008.
- РНРС:** Ђ. Оташевић, Речник нових речи (сажето издање), Београд: Алма, 2008.
- РСА:** Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–(XXI), Београд: Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–(2020).
- РСЈ:** Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, ²2011.
- РСР:** И. Клајн и М. Шипка, Велики речник страних речи и израза, Нови Сад: Прометеј, ³2008.
- СОТ:** Ђ. Оташевић, *100 ономастичких термина*, Београд: Алма.
- ХЈП:** *Hrvatski jezični portal*, <<https://hjp.znanje.hr/>> 21.10.2021.

ЛИТЕРАТУРА

- Аинијала и др. 2016:** T. Ainiala et. al., *Names in Focus: An Introduction to Finnish Onomastics* (transl. by L. Pearl), Helsinki: Finnish Literature Society.
- Арнолд 1991:** B. Arnold, *Princes and territories in medieval Germany*, Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Аткин и др. 2011:** N. Atkin et al., Saxony, *The Wiley-Blackwell Dictionary of Modern European History Since 1789*, Chichester: Wiley-Blackwell, 374–375.
- Богдановић 2015:** М. Богдановић, О концепту Европа у савременом српском језику, у: Д. Ајдачић (ур.), О вредностима у српском језику, Београд: Алма, 98–124.
- Бондалетов 1983:** В. Бондалетов, Русская ономастика, Москва: Просвещение.
- Ван Лангендонк 2007:** W. Van Langendonck, *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Вемсани 2015:** L. Vemsani, Hazaras, in: S. Danver (ed.), *Native Peoples of the World*, II, London – New York: Routledge, 532–533.
- Галардо 2013:** J. Gagliardo, *Germany under the Old Regime (1600–1790)*, London – New York: Routledge.
- Гортан-Премк ²2004:** Д. Гортан-Премк, Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику, Београд: Завод за уџбенике.
- Грищенко 2015:** А. Грищенко, Мелиоративные этнонимы в русском и других языках, в: Л. Федорова (ред.), *Хвала и хула в языке и коммуникации*, Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 121–133.
- Гудурић 2017:** С. Гудурић, О неколиким особеним француским траговима у српском, Исходишта, III, 87–98.
- Драгићевић ²2010:** Р. Драгићевић, Лексикологија српског језика, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2012:** Р. Драгићевић, Паронимија у настави српског језика, Лексикологија и граматика у школи, Београд: Учитељски факултет, 98–103.
- Ивановић 2021а:** М. Ивановић, Етноними у савременој српској лексикографији: Лингвистички и ванлингвистички чиниоци рјечничке обраде, Наш језик, LII/2, у штампи.

Ивановић 2021б: М. Ивановић, „Хазари” или „Хазарејци”... или можда „Хазарци”, *Језик данас*, 18, у штампи.

Ивановић 2021в: М. Ивановић, Kognitivna semantika u etimologisanju leksema bez istorije pisane upotrebe: Prilozi pitanju o porijeklu imenice „džora”, *Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies*, XXXI/2, 311–328.

Ивић 1994: П. Ивић, Књижевни језик као инструмент културе и продукт историје српског народа, у: *Историја српске културе*, Горњи Милановац: Дечје новине – Београд: Удружење издавача и књижара Југославије, 41–51.

Ивић 1998: П. Ивић, Преглед историје српског језика (прир. А. Младеновић), Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Клајн 2001: И. Клајн, Србијанци као Индијанци, НИН, 06.09.2001, 35.

Кларк 2006: С. Christopher, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia (1600–1947)*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Ковачевић 2016: М. Ковачевић, О нормативном статусу синонимних и блискозначних твореница, у: С. Танасић (ур.), *Српски језик и актуелна питања језичког планирања*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 61–81.

Кузмановић-Јовановић 2020: А. Кузмановић-Јовановић, *Социолингвистичка историја Иберijsког полуострва*, Београд: Филолошки факултет.

Магомедов 2005: М. Магомедов, *История аварцев*, Махачкала: Дагестанский государственный университет.

Мадиева/Супрун 2016: Г. Мадиева и В. Супрун, *Теоретические основы ономастики*, Алматы: Қазақ университети.

Несел 1992: F. Nuessel, *The Study of Names: A Guide to the Principles and Topics*, Westport: Greenwood Press.

Николић 1998: М. Николић, Срби и Србијанци, *Језик данас*, 5, 13–15.

Норт 2015: М. North, *The Baltic: A History* (transl. by K. Kronenberg), Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press.

Пешикан 1958: М. Пешикан, О грађењу имена становника у односу на имена земаља и места, *Наш језик*, IX/5–6, 196–205.

Предић 1952: С. Предић, „Италијан” – „Талијан”, *Наш језик*, III/7–8, 267–269.

Радић 2020: П. Радић, Из српске фразеологије: „(Видети) чија мајка црну вуну преде”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LXIII/1, 115–130.

Ристић/Лазиић-Коњик 2016: С. Ристић и И. Лазиић-Коњик, Стереотип о Србима, у: Д. Ајдачић (ур.), *Срби и српско*, Београд: Алма, 19–49.

Станишић 2006: В. Станишић, *Увод у индоевропску филологију*, Београд: Чигоја.

СТИЈОВИЋ 2015: Р. Стијовић, *Језички саветник*, Београд: Чигоја.

Тод 2004: М. Todd, *The Early Germans*, Malden–Oxford–Carlton: Blackwell.

Ханиш 2015: S. Hanish, Assyrians, in: S. Danver (ed.), *Native Peoples of the World*, II, London – New York: Routledge, 517.

Milan D. Ivanović

FORMAL AND SEMANTIC VARIATIONS IN THE ETHNONYMS WITH
SPECIAL REFERENCE TO THE ROLE IN THE ACQUISITION OF THE SERBIAN
LANGUAGE STANDARD

Summary

On the basis of the material taken from lexicons of the peoples of the world and (general) encyclopedias, the greatest part of the paper analyzes examples of homonymy and polysemy, synonymy and derivational variance, as well as of paronymy in the ethnonymy of the Serbian language standard. The conclusions thus derived, especially those concerning paronymy as an important factor of language culture, eventually point out the goals that can be achieved in teaching Serbian as a mother tongue by indicating all the mentioned phenomena or, depending on the teacher's assessment, only some of them.

Key words: ethnonyms, polysemy, homonyms, synonyms, paronyms, derivational variants, language standardization, Serbian language teaching methodology.